

gény lapjain. Az írásom elején idézett Alexapasszus azt a dilemmát vetette föl, hogy egy író világnézete, ideológiai elkötelezettsége vajon milyen viszonyban állhat a regény műfajának eredendő szabadságával. Úgy gondolom, hogy a + megoldja az önmaga elé állított nehéz feladatot, mivel úgy képes ábrázolni az álláspontok egymásnak feszülését, hogy eközben elkerül bármiféle etikai relativizmust. Ilyenformán van, ahol vitára ingerel, van, ahol fölbosszant, s alighanem az a könyv sikerének a legfontosabb bizonyítéka, hogy ennek révén az olvasót is bevonja a lapjain zajló vitákba.

Mindennek az előfeltétele – s a nagy művészi kockázata – persze az, hogy a regény ne csupán provokálja az olvasóját, hanem tartsa is a vonzókörében, magyarul, hogy elég jó regény legyen az éles kérdésfelvetéseken túl (vagy innen) is. Márpedig színes és szórakoztató, okos és szarkasztikus ez a regény. Eleven és gazdag, és valami egyszerre megragadó és kérlelhetetlen – és nem csupán a Bocz-legendáriumból táplálkozó – nonkonformizmus árad belőle. Emblematis az a jelenet, amikor a filozófiatanár Vidra Béla felháborodottan kéri számon Arczon, hogy a menyasszonya mind több időt tölt a „korszos remete” házában „Mit akar Évától? Mit akar tőle?” – kérdezi a szobrásztól, aki éppen palát szögel a háztetőn. „Arcz hasalt a tetőn. Lenézett az eresz fölött. Szájában tartotta a szögeket; olyan szót keresett, amit anélkül is kimondhat, hogy kipotyognának a szájából. »Szeretem.«”

A közvetett „szerelmi vallomáson” maga Arcz is meglepődik, és csak ezt követően igyekszik végiggondolni, hogy ez a kapcsolata miben is különbözik az összes eddigitől. Ebből a pazar humorú jelenetből ismét csak világossá válik, hogy a nonkonformizmusa nem a környezetének szól, nem önépítési stratégia, hanem a személyiség alapszerkezetének az alkotója.

Nem pusztán arról van szó, hogy Arcz fittyet hány a környezetében uralkodó viszonyokra, hanem arról, hogy egész egyszerűen mást ért bizonyos fogalmakon. Azt állítottam, hogy az ő vitái egyfelől a tehetség, másfelől a siker termésköre körül forognak. A tehetség fogalmáról már esett szó fentebb: az ő számára a „tehetségtelenség” vállalása mutatkozott a járható útnak. A másik vitája a siker természetéről szól. A siker Arcz számára az *élmény*, a teljesség élménye: „mivel a művészet egyszerűen azonos a realizmussal, ennél fogva a művész nem találhat ki sem-

mit, legkevésbé szobrot; fölfedezhet törvényt, összefüggést, az élet értelmét, »az égi hatalommal, az élő Istennel a közvetlen kapcsolatot« meg lehet találni, de kitalálni nem lehet, ahogy Istent se lehet kitalálni, a mésző tulajdonságait se, a sziklákban szunnyadó erőket sem: vagy életre kelti őket a szobrász – ha megtalálja! –, vagy nem”.

Nem az a legfontosabb kérdés számomra, hogy ez valóban így van-e, hanem az, hogy a sikernek ezen a fogalmán Arcz folytonosan, kizárólagosan és megalkuvás nélkül méri önmagát. Még csak alternatív nézőpontként sem állítja a siker hagyományos, köznapi fölfogása mellé. S azt hiszem, hogy a + nonkonformista „alkotásetikája” ma talán még szigorúbb elvárásokat támaszt, mint szűk három évtizeddel ezelőtt. Ez az éthosz számomra nagyon imponáló – talán minden kifogásom és ellenérzésem dacára ezért kerülgetem egy ideje Czako regényét.

Mondhatjuk úgy is, hogy sikeres könyvnek tartom.

Keresztesi József

ÚJRAOLVASTAM...

Vita

Czako Gábor: +

Bizonyára a legnehezebb és sikeresen igen ritkán megoldott írói feladatok közé tartozik egy zseni felidézése. Most nem az életrajzi regények alacsonyabb műfajáról beszélek, amelynek mindig nagy segítségére van az a tautológia, hogy Michelangelo Michelangelo volt, Van Gogh pedig Van Gogh. Czako Gábor mindjárt két szobrászseniről írta régi regényét. Keresztesi József – azt hiszem – téved, amikor föltételezi, hogy nemcsak az egyiknek (az Arcz János néven megjelenített Bocz Gyulának) volt élő mintája, hanem – noha nem tudja azonosítani – a másiknak, Oroszlán Jánosnak is. Ugyanis az író olyan funkcionális ellentéteket teremt a kettő között („butaság”-okosság, szófukarság-verbalitás, bölcsesség-reflektáltság, hiperszexualitás-aszexualitás, aktivitás-passzivitás, életszeretet-életközöny, energia-depresszió/öngyilkosság) kísér-

let], képzetlenség-képzettség, intuíció-megérteni akarás, a szűkebb pátriából ki nem tett láb-külföldre szakadás), amelyek nyilvánvalóvá teszik – a két zseni között álló harmadik János ki is mondja –, hogy Oroszlán Arcz ellenpárja. Amihez hozzátehetjük, hogy mesterségesen megkonstruált ellenpárja.

Az egyik leghíresebb példa a Czákó Gábor művében zseninek nem, csak – lekicsinylőleg – tehetségesnek nevezett Thomas Mann DOKTOR FAUSTUS-a. Emlékezetes az a rendkívüli művészi erőfeszítés, amellyel az író a nyelv közegében megalkotja és felidézi Adrian Leverkühn fiktív zeneműveit. Ilyesmit Czákó meg sem kísérel. Megelégszik a deklarációval, hogy két zseniről, „a század két legnagyobb szobrászáról” (!) van szó. Megelégszik a közhellyel, Arcz esetében azzal a régi mondással, amely Eckhart mesternél még teológiai allegória, s Michelangelónál válik szobrászati ars poeticává, hogy a szobor benne rejlik az anyagban, csak ki kell hasítani, Oroszlán esetében pedig a talált tárgy plasztikai jelentőségével. (Ez is az előbb említett funkcionális elmentések közé tartozik: Arcz számára csak egyetlen definitív művet rejt az anyag, Oroszlán viszont maga is csak egy a lehetséges befogadók között, s a felkínált tárgy – föltéve, ha „lényegét” átéli – befogadóról befogadóra haladva végtelen változatokat kínál.) Megelégszik a műveket dicsérő jelzőkkel. S mivel mindaz, amit a szobrászatról és szobrokról mond, sovány, ezért arra a fogásra kényszerül, hogy alakjait olyképp is föltilizálja, hogy lábjegyzetekben utaljon fiktív műveik előkelő helyére jelentős, fiktív külföldi magángyűjteményekben és a világ nagy múzeumaiban. El kell hinnünk az író adott szavára, hogy hőseink lába előtt hever a világ, pénz van, vagy – ha akarnák – lenne rogyásig, s mindketten túl vannak az ilyes intramundán hívságok ambicionálásán és élvezetén. Az olvasó és az író között kötött szerződés sok mindenre kiterjedhet; ha komolyan megalapozzák a műben, sok mindent elhiszünk. Itt azonban olyan szerződést kínálnak nekünk, amelynek provinciális vágyképpellege önleleplező. Annál is inkább, mert a világsiker, amelyet az író megszavaz hőseinek, a lehető legélesebb ellentmondásban van világlátásával.

De hát az írókat nem is a szobrászat érdekli, s még csak nem is a karakterek, hanem saját világlátását akarja illusztrálni. Ezért mondok elent Keresztesi érvelésének, hogy ebben az ideo-

logikus regényben különválasztható egy esszé eszmevilága, amelyre a kritikus nemet mondana, a regényvilágtól. Vagyis hogy a világnézeti vita azért nem folytatható le, mert a regényben érvényes lehet az, ami gondolatilag érvénytelen. Ez elvileg egyáltalában nem lehetetlen, s magam is úgy gondolom, hogy egy műalkotás rekonstruálható világnézetét meg lehet különböztetni esztétikai értékétől. A regényműfaj azonban – a modernitás nagy kritikai műfaja – a szó legáltalánosabb, szinte formális értelmében demokratikus, amennyiben minden szereplője joggal tart igényt arra, hogy feltáruljanak motívumai, igazsága. A regény számára magától értetődő, hogy minden embernek egyforma joga van az életre, a szabadságra és boldogságra keresésére. Ez az egyenlőség nem relativizmus, erkölcsi vagy szellemi hierarchiát bőséggel kínál a regényirodalom, végtelen eszközök állnak a rendelkezésére, hogy megkülönböztesse a tehetségest a tehetségtelentől, a derekast a gazfickótól, de poétikai követelmény, hogy minden alaknak meglehessen a maga története, s megértsük, miért olyan, amilyen. Ám ha „a konzumidiotizmus tengerén a demokrácia művi hullámai elmosták a kasztok szellemi határvonalait”, akkor ezzel a lapossággal vitatkozhatunk ugyan gondolatilag, vagy aki akarja, el is fogadhatja, de e meggyőződés alapján éppen regényt nem lehet írni. S mielőtt azt vetnék ellenem, hogy a fenti idézet nem a könyvnek, hanem egy szereplőjének a mondókája, vegyünk egy hosszabb idézetet más helyről, az elbeszélő szavait. Itt a gúnynal emlegetett „jóérvésű” emberekől van szó. „Megértjük őket. Ha nem gáncsoskodtak volna, nyilván maguk is zsenik lettek volna. Nem voltak, a nagy számok törvénye könyörtelenebb a nyelvtan szabályainál, és csöppet sincs tekintettel nagy eszményünkre, a demokráciára. No, ez az, amit a modern ember képtelen bevenni. Mi jögon jöhet létre ilyen gyökerektől antidemokratikus helyzet? Jögon bizony, és nem okon! Mi jögon lehet valaki zseni, miközben a többség, a démosz, a munkások, a parasztok, a haladó értelmiségiek széles tömegei... holott a körülmények, a lehetőségek egyaránt adottak? Hogy merészel bárki a többség fölé tolakodni? Ráadásul külön elbánást igényelni? Mire föl? Coki, coki, és újra coki! Háromszoros!”

A szellemi kasztrendszer csúcsein állókat kell minden alaknak kiszolgálnia, az ő alacsonyáguk mutatja nagyságukat, jellemük kizárólag attól függően rokonszenves vagy ellenszenves,

hogyan meglátnak-e valamit abból a fényből, amelyet ők árasztanak. Figurák garmadája, akiknek nincs történetük, s akiket csak az fércele össze, hogy a főhősökkel kapcsolatban megadatik-e nekik a lényeglátás sejtelme, vagy – mint a legtöbbnek – nem. Ez a könyv valami különös részvételességgel sugallja, hogy aki nem zseni, vagy aki nem rendeli alá magát a zseninek, nem szolgálja őt, az minék él. Ez a történetet megelőző és azt formáló s a regényműfaj szellemével mély ellentétben álló egyenlőtlenség és beavatottság-igény az író legfőbb eszköze a zseni(k) kiemelésére. (A többes számot azért bizonytalanítom el, mert tulajdonképpen Oroszlán funkciója sem más, mint Arcz nagyságának legfőbb próbája.) Következésképpen minden jellem és alak hitelensége. Hiába származik az összes információ az írótól, állandóan úgy érezzük, hogy valamiképp megrágalmazza alakjai többségét – s akiket nem, azokat éppoly alaptalanul föl-stilizálja. A könyv végtelenül sivár hangulata s valamiféle elementáris durvasága nem a cselekményből, a regény világából, hanem az író ráfogásaiból, előítéleteiből ered.

Először is föltűnik a könyv szisztematikus nőmegvetése, szexizmusa. Főlényeskedő gúny övezi Oroszlán gazdag és művelt mecénásnőit az NSZK-ban, a „Frauk”-at, köztük „Frau Rothaarig”-ot. (E névválasztásban is megmutatkozik Czákó Gábor ama gyakori tévedése, hogy ironikus akar lenni, de egyszerűen csak goromba.) Hasonlóan bánik el a megkülönböztetlen és a könyv szerint megkülönböztethetetlen „nyuszik”-kal s általában minden nővel, aki valami tanulásról (az író szóhasználatában „*túltanultságról*”) tesz tanúbizonyságot. A művészettörténész, ha nő, per def. kékharsnya. „(A szakma akkoriban kezdett nőiesedni: finom léleknek való, nem megerőltető mesterség, nem árt a bőrnek, alaknak, visszereknek, értelmiségi státust ad, művészársaságot, és általában nem jelent háromműszakos elfoglaltságot.)” Arcz szexuális partnerei „*alkalmi nők*”, akik „*jelzőjük szerint jöttek és mentek*”. (A macho tankönyvi sémája ő: egy lépést sem tesz azért, de ha felkínálják magukat, domináns hímként katonás egyenességgel áll helyt akár egyszerre két nővel is.) Kitalálható, hogy a nőmegvetés érdemnek van másik oldala is, a nőbálványozás, s – mit tesz Isten – mindkét zseni Párra lel, Hitvesre, akinek nincs más ambíciója, mint a szolgálat. A „nyuszik” persze, „*nem azért emancipálódtak annyi éven át, hogy a konyhába legyenek száműzve, amikor*

az értelmiségiek beszélgetnek”. Majd: „*A lányok már belátták, hogy a fakánál-férfitársaság cserén nem sokat nyertek, minek bizonyította volna rájuk [Éva, Arcz párja], hogy a tűzhely mellett sem álltak volna helyt: nem éltek volna át a hagyma meg a hús pirulását, a krumplikockák fővés közbeni állapotait, nem kívántak volna annyi vizet, amennyit ők; a liszt, a só, a tojás, a víz csipetkévé váló egyesülésének szer-tartásában holmi babonát, vagy ami még rosszabb, újdívatú misztikát álítottak volna.*”

A pályatársak világában nem ilyen könnyen belátható az, amit a karakterek előítélettel telt megrágalmazásának, illetve a saját történet-jogától való megfosztásnak neveztem. Hiszen irigy, frusztrált, intrikus, talentumukat elherdáló karrieristák bőven teremtek a szocializmus hírneves művészei s lokális nagyságai között is, s nem lehetetlen úgy kanyarítani az elbeszélést, hogy történetesen kivétel nélkül minden kolléga ilyen legyen a hős környezetében. A probléma ott van, hogy ez a könyv az elvi lehetőségét is megvonja a *minores*, a kisebb tehetségek létjogának. Keresztesi idézte már a kulcs gondolatot: „*A szó köznapai értelmében tehetségesek voltak ők, művészek, de mi értelme a köznapai tehetségnek. Csontváry, Michelangelo, Dosztojevszkij, Napóleon, Shakespeare, Balczó, Krúdy nem voltak tehetségesek: nem tehetségesek voltak. Munkácsy volt tehetséges, Benvenuto Cellini, Thomas Mann...*” Én ezt elborzasztó szájr-
radikalizmusnak vélem, amelynek nem csak a regényen belül vannak negatív következményei. Ha valaki fellapozza Czákó Gábor pályakezdő regényének, A SZOBÁ-nak az impresszumát, az én nevemet találja ott felelős szerkesztőként. Azzal a szerény, verista társadalomkritikus kis-regénnyel egy tehetséges kismester ígérkezett, akinek munkájával, indulatával rokonszenveztem. Ambíciója inadekvát, behemót duzzadását először A MEGVÁLTÓ című regényben vettem észre. Ma már tudom, amit akkor nem, hogy e könyv hősenek is volt modellje (Baksa Soós János), s ennek dokumentumértéke van (nagyon helytelen, hogy nem köztudott „Január herceg” mitológiájában), de ez nem segít az egész kompozíció torz aránytalanságán, azon, hogy szerzője – a + című könyv szavaival szólva – „*a maga szellemi szintjén kívülről kereste a boldogulását*”.

De maradjunk a + keretei között. Ennek harcias antropológiája csak híveket és ellenségeket ismer (ellenségesen vannak kezelve – ezt neveztem megrágalmazásnak – azok is, akik aktuálisan jó szándékkal közelednek a zsenihez, vagy

épp támogatják, de nem értik meg, nem érnek föl hozzá). Ez újabb +-terheket ró a zsenire. Fölismerése és elfogadása nemcsak esztétikai döntés, hanem erkölcsi, filozófiai és vallási tett is. Ám ennek megfelelően a zseni nemcsak művészileg, hanem erkölcsileg, bölcséletileg és még vallásilag is fölmagasztosul. A szövegnek ezt a szükségletét aligha ellensúlyozza, sőt bizonyos mértékig még támogatja is a vadzseni természeti lényként való beállítása, beleértve olyan visszatetsző anekdotikus elemeket, hogy az öntisztulás híve, és hónapokig nem mosdik, nem mos fogat.

Hiszen végül is csak Arczról van szó. A könyv harmadik harmadában jelentős szerepet kap az említett harmadik János, akinek képzőművészeti tehetségét mély katolicizmus pótolja, s akinek az a szerepe a regényben, hogy fölismerve mindkét főhős zsenialitását, szembesítse őket egymással (mint erről már szó volt, Arcz javára): elutasítsa Oroszlán minden-egy misztikáját, és keresztény színezetet adjon Arcz lényének. Nem csak a művészet, az erkölcs és az avatatlanok számára butaságnak tetsző bölcsesség bajnokának láttatja őt – erről szolt a történet –, hanem a szeretetének is, ami viszont meglepő. Ha nem nevezzük szeretetnek a gyöngéd figyelmet a természet és az anyag iránt (a csigák párosodásától vagy a párzó saskapártól a kő türelmes tanulmányozásáig, hogy mire is kínálja magát), vagy mindenféle emberi közeledés lomha eltűrését, Arcz valójában (Éva iránti szeretete kivételével) kevés jelét adja az emberszeretnek. Föltéve, ha a szeretet hosszútűró és kegyes. A szeretet embere aligha mond ilyet: „Húszéves barátságunk se jogosít föl benneteket arra, hogy tehetségtelenek legyetek.” Egy „Mi, szobrászok...” kezdetű mondatra nem csap le így: „Te vagy én?” Nem álmotag és megalázó brutalitással utasít el házassági ajánlatot. Nem nyusziz le embe- reket. Általában azt lehet mondani, hogy a gőg lehet az öntudat vonzó tulajdonsága, de nem igen párosul a szeretet képességével. De Czákónak mind a négy hierarchia csúcsára kell helyezni a zsenit: művészet, erkölcsi intranszigen- cia, szeretet. Negyedikként, bónuszként pedig ott van a mindenfajta szellemi érdeklődést, kíváncsiságot, tájékozódást, az író által ismételen megvetőleg említett „szellemi életet” „a teljesség élménye” nevében lesajnáló bölcsesség. Ha kritika- lág átlátunk a szerzői intención, erősen frusz- trált bölcsesség ez.

Keresztési József olyan nivójú kritikus, hogy véleményét akkor is fontolóra kell venni, ha az értékelés különbsége valószínűsíthető. Elhatároztam hát, hogy újraolvasom Czákó Gábor könyvét, ellenőrizendő az én egykori benyomá- saimat és Keresztési mai nézetét. Arra jutottam, amit elmondtam. Én ezt a könyvet olvastam.

Radnóti Sándor

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Vajda Miklós: Éj volt, egy síró magyar költővel az ágyon. Portrék Magvető, 2012. 293 oldal, 3490 Ft

I

MEGCSALT BARÁT ÉS HÚ SZEMTANÚ

Író, szerkesztő, műfordító – az életrajzok és szócikkek több évtizede e megjelölésekkel som- mázzák Vajda Miklós személyét és működési körét, ám aligha tévedünk nagyot, ha megállapítjuk, hogy a felsorolás első tétele igazából csak pár éve, a remek ANYAKÉP, AMERIKAI KERETBEN meg- jelenésével vált mindenki (vagyis az olvasók ösz- szességében is oly szolid tömegei) számára él- ményszerű valósággá. Azóta, megkésve, de sze- rencsére mégsem későn, olyan figyelemmel és érdeklődéssel olvassuk az immár nyolcvan fe- lett járó Vajda írásait, ahogyan az egy újonnan felfedezett és egyértelműen jelentékeny szer- zőnek vagy épp egy friss és máris meghitt ked- vencünknek méltán kijár.

Nyilvánvalóan az idős író munkássága felé forduló általános figyelem ösztönözte a Magve- tőt arra, hogy kötetbe gyűjtve kiadja Vajda rö- videbb, túlnyomórészt portré jellegű (meg)em- lékező írásait, amelyekben az úgyszintén álta- lánosnak ítéltető olvasói érdeklődés azután majd kedvére mazsolázhat. Irodalomtörténeti szoboralakok, eltékozolt és önpusztító tehetsé- gek, tevékeny mindenek és még tevékenyebb zsenik arcvonásait és cselekedeteit keresve-ku- tatva a szövegekben, melyek több mint fél év- századnyi termésből (1956-tól 2010-ig) lettek